

Hocam Prof. Dr. Meral ALPAY'ın aziz hatırasına...

**Amerikan Belgelerine Göre
FENER RUM PATRİKHANESİ'NDE
I. ATHENAGORAS DÖNEMİ (1949-1972)**

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-2-3. 4. Dizi – Sayı: 2

**Amerikan Belgelerine Göre
FENER RUM PATRİKHANESİ'NDE
I. ATHENAGORAS DÖNEMİ (1949-1972)**

Hikmet ÖKSÜZ

ANKARA, 2021

Öksüz, Hikmet, 1965-

Amerikan belgelerine göre Fener Rum Patrikanesi'nde I. Athenagoras Dönemi, 1949-1972 / Hikmet Öksüz. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2021.

ix, [1], 195 s. : resim, tıpkıbasım ; 24 cm. — (AKDITYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; IV/A-2-3.4. Dizi-Sayı: 2)

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978 - 975 - 17 - 4889 - 8

1. Fener Rum Patrikanesi _ Tarih _ 1949-1972 _ Kaynaklar. 2. Fener Rum Patrikanesi _ Yönetim ve politikalar _ Tarih. 3. Athenagoras I, 1886-1972. I. E.a. II. Dizi.

281.956226

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 23.10.2020 tarihli ve 808/16 sayılı kararı gereği 1.000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-17-4889-8

İnceleyiciler: Prof. Dr. Bülent BAKAR
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR

Baskı:

Girişim Ajans Ofset Matb. Bas. Yay. Dağ. Kırt.
Gıda İnş. Eğt. Dan. Rek. Bil. Mak. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Büyük Sanayi Samanyolu Cad. No: 35 İskitler/ANKARA
Tel: 0 (312) 384 22 23 • E-mail: girisimahmet@hotmail.com

Baskı Hazırlık:

Sata Reklam / www.satareklam.com

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	VII
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ'NİN GÜÇ MÜCADELESİNDE FENER RUM PATRİKHANESİ

1. ABD'nin Fener Patrikhanesi'nin Seçimi ile İlgilenmeye Başlaması.....	19
2. Patrik I. Benjamin'in Sen Sinod Tarafından Görevden Alınması Girişimi	26
3. Patrik I. Benjamin'in Ölümü ve Sonrasındaki Gelişmeler.....	28
4. Kadıköy Metropoliti Maksimos'un Fener Patrikliği'ne Seçilmesi.....	30
5. Fener Patrikhanesi ile Moskova Kilisesi Arasındaki Rekabet	39
6. New York Başepiskoposu Athenagoras'ın Fener Patrikliği'ne Seçilmesi.....	43
7. Athenagoras'ın İstanbul'a Gelerek Patriklik Görevine Başlaması.....	53

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE'NİN İÇ VE DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER KARŞISINDA PATRİK ATHENAGORAS'IN TUTUMU

1. 1949-1955 Yılları Arasındaki Dönem	67
2. 1955 Sonrası	88
a. Kıbrıs Meselesi.....	89
b. 6-7 Eylül Olayları	110
c. Türk Ortodoks Kilisesi ve Papa Eftim Faktörü	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM PATRİK ATHENAGORAS'IN ULUSLARARASI ARENAYA ÇIKMASI VE YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER

1. Patrik Athenagoras'ın Patrikhane Mülklerini Genişletmek İçin Amerikan Diplomatik Misyollarını Harekete Geçirme Çabaları	121
---	-----

2. Patrik Athenagoras'ın Moskova Patrikhanesi ile Yürüttüğü Güç Mücadelesi	125
3. Patrik Athenagoras'ın Uluslararası Güç Elde Etme Faaliyetleri.....	132
4. Patrik Athenagoras'ın İngiltere Ziyareti.....	152
5. Patrik Athenagoras'ın Ölümü ve Yeni Patriğin Belirlenme Süreci	155
SONUÇ	163
KAYNAKLAR	167
DİZİN	175
EKLER	185

ÖN SÖZ

Fener Rum Patrikhanesi, Ortodoks Hristiyan dünyasındaki tarihsel konumu ve etkisi itibarıyla dinî bir kurum olmasına karşın devlet düzeni içerisindeki ağırlığından dolayı hep dikkat çeken bir konumda olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte İstanbul Patrikliği; İskenderiye, Kudüs ve Antakya Patrikhaneleri ile birlikte yükselişe geçmiş ve zaman içerisinde merkezî konumu nedeniyle eşitler arasında birinci duruma gelmiştir. Ortodoks dünyasında kilise-devlet bütünleşmesi doğal bir özellik arz ettiğinden İstanbul Patrikliği'nin konumu Doğu Roma yıkılıncaya kadar devlet düzeni içerisinde üst seviyede kalmıştır. İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmet'in vermiş olduğu ferman ve sağlamış olduğu ayrıcalıklar sayesinde Rum Patrikhanesi Osmanlı devlet sistemi içerisinde de özel bir konum elde etmiştir. Zaman içerisinde yükselişe geçen "Fener aristokrasisi" Eflak ve Boğdan bölgelerinin yönetimini üstlenerek nüfuzunu dinî sınırların ötesine taşımıştır.

Fener Rum Patrikhanesi'nin devlet düzeni içerisindeki bu uyumu ve ayrıcalıklı konumu 1820 Eflak-Boğdan ve 1821 Mora ayaklanmalarına kadar sürmüştür. Bu süreçte Fener Rum Patrikhanesi'nin isyancılarla iş birliği içerisinde olması devlet ve onun asli unsuru Müslüman toplumla asırlarca süren güven ilişkisini derinden etkilemiş ve bu ilişki bir daha eski seviyesini bulamamıştır. Yunanistan'ın 1830'da bağımsız devlet durumuna gelmesi; bundan sonra Osmanlı Devleti aleyhinde yürüttüğü yayılcı stratejisi ve bu stratejinin içerisinde kilisenin rolü devlet ve toplum hafızasında travmaya yol açmıştır. Girit ve Makedonya Olayları, Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı yılları bunun sayısız örnekleriyle doludur. Bu yüzden Lozan Konferansı sırasında Fener Patrikhanesi sınır dışına çıkartılmaya çalışılmış, ancak İngiltere ve ABD'nin araya girmesiyle evrensel (ekümenik) özelliği kaldırılarak yerinde bırakılmış ve Patrik Meletios'un sınır dışı edilmesiyle yetinilmiştir.

Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında Patrikhane'nin işgal güçleriyle yaptığı iş birliği ve yayımlanmış olduğu propaganda kitapları Türk milletinde bu kuruma karşı var olan güvensizliği daha da artırmış ve devlet aklına yerleştirmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde kurum olarak Patrikhane'ye ve patriklerin seçim süreçlerine yönelik bakış açısı ve tutum hep bu ekseninde kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu düzen içerisinde Türkiye, liberal Batı ekseninde ve komünist kuşağın karşısında yer almıştır. Bu süreçte Batı Bloku'nun liderliğini yapan ABD, komünist çember içerisinde yer alan ve halkının çoğu Ortodoks Hristiyan olan Doğu Bloku'na karşı Fener Patrikhanesi üzerinden yeni bir strateji geliştirmiştir. Bu strateji çerçevesinde Sovyet yanlısı olduğundan şüphelenilen Patrik Maksimos istifa ettirilerek yerine 1948 yılı sonunda Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu Athenagoras patrik seçtirilmiştir. Türkiye'ye gelinceye kadar göreve başlamasının önündeki "vatandaş olma" engeli kaldırılmış; gerekli yasal prosedürler tamamlanarak göreve başlatılmıştır.

"İthal" Patrik Athenagoras, görev yapmış olduğu 22 yıl 7 aylık zaman zarfında dönemin Türk yöneticileri ile alışık olunmadığı kadar iyi diyaloglar kurmuş, ona gelinceye kadar kullanılmayan "ekümenik" sıfatı onunla birlikte yarı resmî olarak kullanılmaya başlamıştır. Patrikhane'yi yurt içinde ve dışında etkin bir konuma taşımıştır. Hatta bir adım öne geçip 1964 yılında Papa ile Kudüs'te buluşarak Doğu ve Batı kiliseleri arasında 417 yıl süren diyalogsuzluğa da son vermiştir.

Patrik Athenagoras'ın aktif tutumu 1960'lı yıllar boyunca da sürmüştür. Bu süreçte Kıbrıs Meselesi ve buna bağlı olarak Türk kamuoyunda oluşan tepki, Türk hükümetlerinin Patrikhane'ye bakış açısını ve tutumunu belirlemede önemli bir faktör olarak göze çarpmaktadır.

Türk tarihçiliğinin yazım ve anlatım konuları içerisinde en dikkat çeken kurumlardan biri Fener Rum Patrikhanesi ve onun yürütmüş olduğu siyasi faaliyetlerdir. M. Süreyya Şahin'in 1980 yılında yayımlanmış olduğu "Fener Patrikhanesi ve Türkiye" isimli çalışma bu bağlamda öncüdür. Bu tarihten sonra Fener Rum Patrikhanesi ve siyasi faaliyetlerine yönelik çalışmalar hız kazanmışsa da zaman zaman nesnellikten uzaklaşmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi'nin kapanması ve küreselleşme sürecinin hız kazanması ile birlikte "etnisite", "din" ve "dinî kurumlar" ön plana çıkmış ve ulus devletler üstünde baskı aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Bartholomeos'un 1991 yılında patrikliğe seçilmesi, uluslararası arenada alışılmadık dışında çok sık görülmesi ve itibarını yükseltmesi dikkat çekicidir. Bu dönemde Türkiye'nin yürütmüş olduğu Avrupa Birliği'ne tam üye olma mücadelesi ile Patrikhane Meselesi çok sık kesişmiştir. Patrikhane'nin yürütmüş olduğu Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden açılması kampanyası, Türkiye'nin AB ile sürdürdüğü müzakerelerin açık ve kapalı kapılar arkasındaki toplantılarda sık sık gündem teşkil etmiştir. Bu durum doğal olarak Patrikhane Meselesi'nin siyaset bilimcilerin ve tarihçilerin ilgi alanına yeniden ve daha ağırlıklı olarak girmesine yol açmıştır. Bu

konularla ilgili olarak Türkçe literatürün en velûd olduğu dönem 1990'lı yıllardır. 2000'li yıllarda da bu ivme sürmektedir. Ancak burada zikredilmesi gereken husus, Türkçe literatürün ağırlıklı olarak Türk arşivlerine dayanılarak oluşturulmuş olmasıdır. Burada Elçin Macar'ın "Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul Rum Patrikhanesi" adlı eseri ayrı tutularak değerlendirilmelidir. İlk baskısı 2003 yılında yapılan bu eser, Türk arşivlerinin yanında Yunan arşivlerinin, zengin bir literatürün ve gazete koleksiyonlarının kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Elinizdeki bu mütevazı çalışma ise Fener Rum Patrikhanesi'nin 1949-1972 yılları arasındaki dönemini kapsamaktadır. Patrik Athenagoras Dönemi'ni kapsayan 23 yıllık bu zaman dilimi ağırlıklı olarak ABD Dışışleri Arşivi, Türk ve İngiliz Arşivleri ile yerli ve yabancı gazete koleksiyonları kullanılarak değerlendirildi.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında destek verip 2009 yılında beni Amerika'ya gönderen Türk Tarih Kurumu'na ve o dönemdeki başkanı Prof. Dr. Ali Birinci'ye, vesile olan TTK Ermeni Araştırmaları Başkanı Prof. Dr. Kemal Çiçek'e hassaten teşekkür ederim. Ayrıca ve özellikle kitabın hazırlık aşamasında özverili desteklerini gördüğüm doktora öğrencilerim ve şimdi meslektaşlarım olan Doç. Dr. İsmail Köse, Doç. Dr. Muzaffer Başkaya, Dr. Öğr. Üyesi Yüksel Küçüker, Dr. Öğr. Üyesi Ülkü Köksal ve Dr. Engin Çağdaş Bulut'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

9 Mayıs 2020/Trabzon

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
AÜTİTE	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
BCA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
CA	: Records of the Countryside Agency and Successors
CIA	: Central Intelligence Agency
CST	: Cumhuriyet Senatosu Tutanakları
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
FO	: Foreign Office
MGÖA	: Mahmut Goloğlu Özel Arşivi
MMTD	: Millet Meclisi Tutanak Dergisi
NARA	: National Archives and Records Administration
PREM	: The National Archive Prime Ministers Office
PRFRUS	: Papers Relating to Foreign Affairs of United States
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
vol.	: Volume
Y.evi	: Yayınevi
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık

GİRİŞ

İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikliği'nin kökeni, İstanbul Kilisesi'ne dayanmaktadır. Patrikhane, Bizans İmparatoru Konstantin'in imparatorluğun başkentini Roma'dan İstanbul'a taşımasıyla birlikte tarihsel misyonunu elde etmeye başlamıştır. İlk ekümenik konsil olan MS 325 tarihli I. İznik Konsili'nde Apostolik Kiliseler arasında yer almayan İstanbul Kilisesi, MS 451 Kadıköy Konsili'nden itibaren imparatorluğun başkenti olması gerekçesiyle Apostoliklik ve Patriklik statüsüne çıkarılmış ve böylece Roma'dan sonra Hristiyan kiliseleri içerisinde ikinci konuma getirilmiştir.¹ Burada alınan kararlarda, İstanbul'daki patriğe, Papa'da bulunan yetkilerin benzeri olarak Anadolu'daki ve Trakya'daki bazı bölgelerin papazlarını tayin yetkisi verilmiş ve bir bakıma Papa ile eşit konuma getirilmiştir. İşte Kadıköy Konsili'nde alınan bu karar, iki kilise arasında tarih boyunca hüküm süren ve günümüzde de uzantıları devam eden rekabetin başlangıcı olmuştur.²

1054 yılına gelindiğinde İstanbul ve Roma arasındaki mücadele, ayrılıkla neticelenmiştir. İstanbul Kilisesi, Roma Katolik Kilisesi'nden ayrılmış ve aşağı yukarı Bizans İmparatorluğu topraklarında yaşayan Hristiyanlar, İstanbul Ortodoks Kilisesi'ne bağlanmıştır. Roma'ya inanç ve idare bakımından bağlı kalanlar Katolik; Bizans İmparatorluğu topraklarında yaşayan Hristiyanlar ise Ortodoks adını almıştır. Balkanlar, özellikle Yunanistan ve Bulgaristan'ın büyük bir kısmı ile Anadolu'nun Ege ve Doğu Karadeniz kıyıları, Ortodoksların en kalabalık olduğu yerlerdi.³ Önceleri bütün Doğu-Ortodoks kiliseleri, Doğu Roma Kilisesi de denen İstanbul Kilisesi'ne bağlıyken zamanla ortaya çıkan siyasi anlaşmazlıklar bu birliği bozdu ve Rum, Ermeni, Süryani Ortodoks kiliseleri oluştu. Ayrıca İskenderiye, Antakya, Kudüs Patriklikleri, zaman içerisinde de Kıbrıs Kilisesi, Moskova, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan Patriklikleri, Gürcistan Kilisesi gibi

- 1 Münir Yıldırım, "Tarihsel Süreç İçerisinde Ortodoks Hristiyanlıktaki Patriklikler", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, Temmuz-Aralık 2003, s. 235.
- 2 Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hristiyanların Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 41, Ankara 2000, s. 315.
- 3 Saltuk Tarhan, *1950'den Günümüze Rum Azınlık Sorunları ve Fener Rum Patrikhanesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul 2006, s. 6.

dinî kurumlar da ortaya çıkmıştır.⁴ Ortodoks dünyasında ortaya çıkan bu kiliseler, başındaki Patrik veya Başepiskopos ile Sen Sinod tarafından yönetilir. Patrik başkanlığında toplanan Sen Sinod 12 üyeden oluşmaktadır.⁵

Çeşitli kamplara ayrılan Hristiyan âlemi, 11. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Türk-İslam yayılması karşısında Haçlı Seferleri'ni başlatarak bu yayılmanın önüne geçmeye çalışıyordu. İlk üç seferden istediğini elde edemeyen Hristiyan dünyası, Papa İnnocentius'un çabaları ve teşvikiyle 1204 yılında gerçekleştirilen IV. Haçlı Seferi'nde Kudüs'ü almaktan vazgeçerek bu sefer İstanbul'a yönelmiştir. Latinler bu seferde İstanbul'u işgal etmiş ve kenti yağmalamıştı. Papa'nın haberi olmadığı öne sürülen bu yağmada, kenti kan gölüne çevirerek tüm zenginlikleri Venedik, Milano ve Roma'ya kaçırmışlardır.⁶ Ortodoksların "Karanlık Dönem" dedikleri bu süreç, Bizans İmparatoru Palaiologos'un 1261 yılında İstanbul'u Latinlerden geri almasına kadar sürmüştür.⁷

XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti hem Asya hem de Avrupa kıtasından Doğu Roma İmparatorluğu'nu sıkıştırılmaya başlamıştı. Açık tehlikeyle yüz yüze gelen Bizans İmparatoru, tek çare olarak yüzünü Papalığa dönmek zorunda kalmış ve 1335 yılında Papa'ya gönderdiği mektupta, askeri yardım talep etmiş, bunun karşılığında altı ay içinde tüm halkını Katolik inancına sokacağına dair yemin etmiştir. Bu nedenle Kardinal İsidoros, Papa'nın temsilcisi olarak İstanbul'a gelmiştir. XV. yüzyılın tam ortasında şehrin Türkler tarafından fethinden yaklaşık beş ay önce (12 Aralık 1452), İstanbul Kilisesi'nin Roma Kilisesi ile birleştiği ilan edilmişti. Bu olay, Ortodoks Kilisesi'nin mezara gömülmesi manasına da geliyordu. Ancak yapılanlar hiçbir işe yaramamış ve İstanbul 29 Mayıs 1453'te Türkler tarafından fethedilmiştir.⁸

1. Osmanlı Döneminde Patrikhane

İstanbul'un fethinin hemen ardından Fatih Sultan Mehmet, fetih anlayışının en somut adımını atmıştı; beraberindeki komutan ve diğer ileri gelenlerle

4 Hakan Alkan, *Geçmişten Günümüze Türkiye Patrikhaneleri (Fener Rum Patrikhanesi-Türk Ortodoks Patrikhanesi)*, İstanbul 2003, s. 13,15; Muzaffer Başkaya, "Papa Eftim ve Kıbrıs Meşesi", *Tarih Uğruna Bir Ömür Enver Konukçu Armağanı*, Ankara 2012, s. 958.

5 Özgür Yılmaz, *Türk Dış Politikasında Fener Rum Patrikhanesi Sorunu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2009, s. 13.

6 Tarhan, *1950'den Günümüze Rum Azınlık Sorunları...*, s. 9.

7 Alkan, *Geçmişten Günümüze Türkiye Patrikhaneleri...*, s. 26.

8 Mehmet Çelik, *Fener Patrikhanesi'nin Ekümeniklik İddiasının Tarihi Seyri*, İzmir 2000, s. 71.

Ayasofya'yı inceleyen Fatih, eski bir Türk-İslam geleneğinin gereğini yaparak burayı camiye çevirmiştir.⁹ Ardından patriğin neden kendisini ziyaret etmediğini Patrikhane'ye sorduran Fatih, Patrik II. Anastasios'un görevinden çekildiğini ve Patriklik makamının boş olduğunu öğrendi. Bunun üzerine, Ortodoksların kendi âdet ve kurallarına göre birisini Patrik seçmeleri talimatını verdi.¹⁰ Bu emirle Fatih, Ortodoks Kilisesi'ni Batı Roma Kilisesi'nin nüfuz ve hâkimiyeti altına düşmekten kurtararak eskisi gibi Doğu kiliselerinin istiklalini ellerine almalarını sağlamıştır.¹¹ Bu süreçte Roma ile birleşmeye karşı tutumuyla tanınan Gennadios, Patrik olarak seçilmiştir. II. Gennadios sadece bu tutumundan dolayı değil, aynı zamanda halkın sevdiği bir din adamı olduğu için seçilmiştir. 6 Ocak 1454 tarihinde yapılan törenle Patriklik makamına oturan Gennadios, Ortodoks halkın başkanı sayılmıştır. Fatih, patriğe "millet başı" unvanı ve üç tuğlu paşa derecesi vermiştir. Fatih, bunun yanında ayrıca Patrikhane'yi o döneme kadar elde edemediği birçok yetkilerle donatmıştır. Bu yetkilerden bazıları şunlardı: Patriği kimse rahatsız etmeyecek ve patriğe kimse muhalefet etmeyecekti. Patrik vergi vermeyecekti, bağlı kiliseleri camiye çevrilmeyecekti ve dinî ayinleri serbest bırakılacaktı. Patrik, Ortodoksların nikâh ve cenaze işleri ile ilgilenecekti.¹² Patrikhane'ye sağlanan imtiyazlar Bizans döneminde sahip oldukları haklardan daha az değildi.¹³ Fatih'in yayımladığı ve sonrasında gelen padişahlar tarafından yenilenen fermanla patrik vezirle eş değerde görülmüş, gerektiğinde Divan'da dahi söz alma hakkı elde etmiştir.¹⁴ Böylece Osmanlı İmparatorluğu zamanında Fatih'in verdiği bu haklarla Patrikhane, tüm Ortodoks kitle üzerinde çok geniş hukuksal yetkilere sahip olarak sakin ve huzurlu bir döneme geçiş yapmış oldu.¹⁵

- 9 Sait Öztürk, "İstanbul'un Fethinden Sonra Ayasofya Kilisesinin Camiye Çevrilmesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz 2003, S. 14, Konya 2003, s. 141.
- 10 Alkan, *Geçmişten Günümüze Türkiye Patrikhaneleri...*, s. 29.
- 11 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara 1998, s. 6.
- 12 İsmail Cenkeri Ersöz, *Fener Rum Patrikhanesi'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasi Faaliyetleri (1923-1950)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2006, s. 8.
- 13 Steven Runciman, *The Great Church in Captivity; A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge University Press, London 1968, s. 169; Kritovulos, *İstanbul'un Fethi (Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni)*, çev. Karolidi, yay. haz. Muzaffer Gökman, İstanbul 1967, s. 120-122.
- 14 M. Zafer Karaca, "Fetihten Sonra İstanbul ve Rum Toplumu", *Tarih ve Toplum*, C. 18/S. 104, İstanbul 1992, s. 80.
- 15 Ersöz, *Fener Rum Patrikhanesi'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasi Faaliyetleri...*, s. 27.

Fetihten hemen sonra geniş yetkilerle ve serbestlikle donatılan Patrikhane, sadece Rumların değil, aynı zamanda ülkedeki tüm Ortodoksların lideri ve sorumlusuydu. Osmanlı millet sistemine bağlı olarak Patrikhane Rum milletinin dinî merkezi olduğu gibi, Patrik de Rum milletinin dinî ve sivil yetkilisiydi. Rum tabiri dinî anlamda kullanılmakta ve buna bağlı olarak etnik olarak Rum olan ahali ile birlikte Bulgarlar, Arnavutlar, Sırlar, Romenler, Karamanlı Ortodoks Türkler gibi Ortodoks inancındaki bütün ahali Rum milleti olarak kabul edilmekteydi. Patrik bütün bu toplulukların da lideri olduğu gibi onların kiliselerindeki ibadetlerinden, okullarındaki eğitime kadar bütün dinî ve sivil işlerinden sorumluydu.¹⁶

Patrikhane tüm yetki ve haklarına rağmen, Osmanlı'nın duraklama ve gerileme dönemlerinde sorumluluğunu ve yeminini unutarak dinî görevini bir yana bırakıp siyasetle uğraşmış, dolayısıyla bağlı olduğu devletle doğrudan çatışmaktan da geri kalmamıştır.¹⁷ Bu durumun farkına varan Osmanlı yönetimi, siyasi faaliyetlere girişip Eflak Voyvodası Constantin Şerban'ı isyana teşvik etmek suretiyle dinî yetkilerini aşan Patrik III. Parthenios'u, IV. Mehmed'in emri ile 1657'de idam ettirmiştir. Bu olaydan sonra yeni patriğin tayin merasimi, Bab-ı Ali'de Sadrazam huzurunda yapılmaya başlanmıştır.

İlerleyen tarihlerde benzer bir olay yaşanmış ve Eflak ve Mora isyanları ile ilgisi tespit edilen Patrik Grigorios, 1821'de II. Mahmut'un emri ile idam edilmiştir.¹⁸ Patrik Grigorios'un 1821 isyanında doğrudan bir etkisi kesin olarak tespit edilememiş olsa da Eflak-Boğdan bölgesi ile Mora'daki isyan hareketlerinde bölgede Patrikhane'ye bağlı olarak görev yapan birçok papaz aktif olarak yer almıştı. Patrikhane son ana kadar Rumlar arasında yayılan isyan hazırlıklarından devleti haberdar etmemiştir ve Rum aristokrasisinden birçok kişinin de isyanın içinde yer aldığı bilinmekteydi. Bu yüzden devletin isyancılara ve Patrikhane'ye tepkisi sert olmuştu. İsyân sürecine kadar, özellikle Patrikhane ile ilgili yaşanan çeşitli problemlere rağmen, Rumlar Osmanlı düzeni içerisinde en etkili gayrimüslim unsur idi. Ancak isyan sonrası bu durum değişmeye başlamıştır. II. Mahmut, bürokrasideki Rumları büyük oranda tasfiye ederek yerlerine ağırlıklı olarak Ermenileri

16 Richard Clogg, "The Greek Millet in the Ottoman Empire", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, ed. B. Braude - B. Lewis, Vol. I - The Central Lands, New York - London 1982, s. 185-193.

17 Ferah Karakılınç, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Tarihi Gelişimi, Amaçları, Siyasi Faaliyetleri, Ulaşmak İstedığı Statü ve Türkiye'nin İzlemesi Gereken Politikalar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Gebze 2006, s. 24.

18 Salim Gökçen, "Fener Rum Patrikhanesi'nin Hukuki Statüsü ve Heybeliada Ruhban Okulu'nu Açtırma Girişimleri", *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 1, Ankara 2006, s. 187.

getirmeye başlamış, Ermeniler için kullanılan “tebaa-i sadıka” kavramı da bu dönemden sonra yaygınlaşmaya başlamıştır.¹⁹

Devletle çatışmalı bir sürece giren Patrikhane, bu tavrıyla birlikte idaresine bırakılan, Rum kökenli olmayan diğer Ortodoks ahaliyle de sorunlar yaşamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin kendisine sağladığı imkânları diğer Ortodokslara karşı baskı unsuru olarak kullanmış, bu durum, Patrikhane’ye bağlı olan Rumlar dışındaki, başta Bulgarlar olmak üzere diğer unsurların tepkisine neden olmuştur. Buna bağlı olarak Ortodoks Balkan halkları öncelikli olarak Patrikhane’ye karşı dinî özerkliklerini elde etmek için mücadeleye başlamışlardır. Balkanlardaki milliyetçi hareketler Osmanlı Devleti’nden önce Rum Patrikhanesi’nin denetiminden çıkıp bağımsız kiliseler kurmaya evrilmiştir.

Bu sürecin derinleşmesi üzerine Osmanlı Devleti, Tanzimat döneminden başlayarak Islahat Fermanı ile devam edecek şekilde Patrikhane ve “Millet Sistemi” konusunda bazı düzenlemeler yapma ihtiyacı hissetmiştir. Fakat tüm bu çalışmalar, gayrimüslimlerin imparatorluğa bağlılıklarını sağlamak bir yana, devlete karşı isyan hareketleri içine girmeleri için bir fırsat olarak görülmüştür. Başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere, Osmanlı gayrimüslim tebaası Tanzimat ve Islahat Fermanları sonrasındaki dönemde daha çok başına buyruk hareket etmeye başlamışlardır.²⁰

Patrikhane’nin Yunanistan lehinde artan siyasi faaliyetlerini dikkatle takip eden Bulgarlar 1870’te, Sırlar 1879’da, Romenler ise 1885’te kiliselerinin istiklalini ilan ederek müstakil dinî cemaatler ve kurumlar tesis etmeye başladılar.²¹ Bunlardan, ayrı dinî cemaat oluşturup kendi bağımsız kilisesini kuran ilk topluluk Bulgarlar olmuştur. Bulgar kiliselerinde ve okullarında Patrikhane’nin Bulgarları Rumlaştırmaya yönelik faaliyetlerine karşı başlatılan mücadele bir süre sonra Fener Rum Patrikhanesi’nin idaresinde olan diğer Ortodoks toplulukların neredeyse tamamına yayılmıştır.²²

19 Ramazan Erhan Güllü, “Tebaa-i Sâdıka’dan Hâin-i Devlet’e: Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Toplum ve Bürokraside Ermeni Tanımlamaları”, *19.-20. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri “Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar”*, (5-7 Ocak 2015, İstanbul) Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, C. I, İstanbul 2015, s. 393-406.

20 Yüksel Küçükler, *Tarihi Arka Planıyla Pontus Meselesi ve Yabancı Basına Yansımaları*, Ankara 2019, s. 68.

21 Şahabettin Tekindağ, “Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.1, S.1, İstanbul 1967, s. 51.

22 R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Nuray Ekici, İstanbul 2007, s. 32-41.

Osmanlı Devleti bu gelişmeler sırasında da Patrikhane'nin statüsü ve idaresinin düzenlenmesi ile ilgili çalışmalar yürütmeye devam etmiştir. Patrikhane, Osmanlı Devleti'nin son 60 yılında 1862 yılında kabul edilen "Nizamname" çerçevesinde idare edilmiştir. Sultan Abdülaziz tarafından onaylanan bu nizamnameye göre Patrikhane, patriğin nezaretinde olup sivil işler için dört metropolit ve sekiz sivil kişiden meydana gelen karma bir meclisin de yardımını temin eden 12 kişilik Sen Sinod tarafından idare ediliyordu.²³ Yapılan bu önemli düzenlemeye rağmen Patrikhane esas alanına yani dini ve sosyal alana bir türlü çekilemedi. Patrikhane Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve bölünmesi amacına hizmet eden bir kurum olarak varlığını sürdürdü.²⁴ Patrikhane, özellikle 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ivme kazanan "Megali İdea" fikrine hizmet etmek için etkili bir propaganda faaliyeti içerisine girmişti. Bu eksende Megali İdea'ya hizmet eden Filiki Eterya ve Etniki Eterya gibi örgütlerle de iç içe olmuştur.²⁵ Bu örgütlerin de desteği ile yıkıcı faaliyetlerine devam eden Patrikhane, yeni kurulmuş olan Yunan Devleti'nin sınırlarının genişlemesi için çeşitli isyanların çıkmasına zemin hazırlamıştır. Girit Adası'nda 1897 yılından itibaren organize olarak başlayan ve daha sonra adanın Yunanistan ile birleşmesine kadar uzanan isyan da Patrikhane tarafından organize edilmişti. Girit İsyanı'nda önemli rol üstlenmiş ve bu adanın Yunanistan ile birleşmesine katkıları bulunmuş olan Venizelos, 6 Ekim 1910 tarihinde Yunanistan'da başbakanlığa getirilmiştir.²⁶ Bu sürecin devamında Balkanlar'da Osmanlı'ya karşı yeni ve kapsamlı bir savaşın çıkmasında da etkili olan Patrikhane, Makedonya, Teselya ve Epir'deki kiliselerini harekete geçirerek Türk Ordusunun cephe gerisinden vurulmasını sağlamıştır.²⁷

2. Mütareke, Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Patrikhane

Balkan Savaşları'ndan sonra kaybettiği toprakları geri almak ve eski nüfuzuna kavuşmak isteyen Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılması ve sonuç olarak da bu savaştan yenik çıkması Patrikhane ve

23 Gökçen, "Fener Rum Patrikhanesi'nin Hukuki Statüsü...", s. 187.

24 Başkaya, "Papa Eftim ve Kıbrıs Meselesi", s. 961.

25 Hikmet Öksüz - Hayati Aktaş, "Pontus Meselesi'nin Tarihsel Arka Planı ve İngiliz-Amerikan Belgeleri'ne Yansımaları", *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, ed. Veysel Usta, Ankara 2007, s. 309.

26 İktidara geldiği 1910 senesinden itibaren Patrikhane'yi Yunanistan devletinin yörüngesine oturtma gayreti içinde olan Venizelos'un bu yöndeki çalışmaları Patrikhane cephesinde karşılık bulmuştur. Yüksel Küçükler - Hikmet Öksüz, *Tarihsel Arka Planıyla Pontus Meselesi*, Ankara 2017, s. 13.

27 Mustafa Baş, *Türk Ortodoks Patrikhanesi*, Ankara 2005, s. 38.